

Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinde Dinî Hayat: Meta-Analitik Bir Değerlendirme

Doç. Dr. Asım YAPICI *

Atf / ©- Yapıcı, A. (2012). Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinde Dinî Hayat: Meta-Analitik Bir Değerlendirme, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2), 1-40.

Özet- Modernleşme-sekülerleşme sürecinde bireysel ve sosyal hayat başta olmak üzere pek çok alanda dinin konumu, değeri ve geleceğinin ne olacağı meselesi bilim çevrelerinde sürekli tartışma konusu edilmiştir. Bu tartışmaları üç temel görüş etrafında toplamak mümkündür: Birincisi klasik sekülerleşme teorisidir. Söz konusu teoriye göre sekülerleşme sürecinin sonunda din ya tamamen tarih sahnesinden silinecek ya da sosyal hayat ve siyasetten uzaklaşarak kendi asli yeri olan vicdanlara çekilecektir. İkincisi yeniden dindarlaşma teorisidir. Bu teoriye göre dinin yok olması ya da sadece vicdanî bir mesele halini alması diye bir durum söz konusu değildir. Din, modern dünyada daha güçlü bir şekilde hissedilir olmuştur. Üçüncüsü ise uzlaşımçı teoridir. Buna göre sekülerleşme dini, din ise sekülerleşmeyi etkilemiş, bu sebeple her ikisi kesin ve katı tutumlarını esneterek “bireysel dindarlık” adı verilen ortak bir noktada buluşmaya başlamıştır. Söz konusu her üç yaklaşımla ilgili pek çok örnek bulmak mümkündür. Bu çalışmada “Acaba Türkiye nasıl bir süreçten geçmektedir?” sorusuna “gençlerin dinî hayatlarının yönü ve yoğunluğu” açısından cevap aranmaktadır. Meta-analiz yöntemi kullanılmıştır. Veriler 1998-2008 yıllarıyla sınırlanmıştır. Gençlerin inanç düzeyini tespiti için örneklem sayısı 13792’ye ulaşan 28 çalışma; ibadet hayatını tespiti için örneklem sayısı 15253’e ulaşmış 28 çalışma; genel anlamda dindarlık düzeyini dindarlık ölçekleriyle analiz eden örneklem sayısı 8322’ye ulaşan 18 çalışma incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre Türk gençliğinin kurumsal dinle ilişkisi kuvvetli bir şekilde devam etmektedir. Bu sonuç sekülerleşme teorisinin özellikle katı yorumunun Türk gençliği açısından geçerli olmadığı, ılımlı yorumunun ise tadilata ihtiyaç duyduğu anlamına gelmektedir.

Anahtar sözcükler- Kurumsal Din, Bireysel Din, Kurumsal Dindarlık, Bireysel Dindarlık, Maneviyat, Modernite, Sekülerizm, Yeniden Dindarlaşma

* Çukurova Üni. İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı, e-posta: asimiyapici@cu.edu.tr

§§§

Giriş

Modernleşmeyle birlikte dinin sosyal ve siyasal hayat üzerindeki etkinliğinin zayıflayacağı, sadece vicdanî bir boyut kazanacağı, yani kamusal alandan çekileceği, nihayet -eninde sonunda- aklın ve bilimin egemen olacağı seküler bir yapılanmanın adeta zorunlu olarak kendisini dayatacağı yönündeki iddialar/beklentiler 20. yüzyılın ortalarına kadar canlılığını korumuştur. Ancak bugün gelinen noktada söz konusu iddialar/beklentiler tam anlamıyla ne desteklenmiş ne de reddedilmiştir. Bununla birlikte geleneksel toplumlarda siyasal, sosyal, eğitsel ve ekonomik hayatın yönlendirilmesinde başat bir rol üstlenen dinin modern-seküler yapılarda göreceli olarak zayıfladığı da rahatlıkla söylenebilir. Ancak burada sözü edilen zayıflamanın nicel mi yoksa nitel mi olduğu meselesi tartışılmaya açık bir soru olarak güncelliğini korumaktadır. Bu bağlamda gerek geleneksel toplumlarda dinin etkisinin ne düzeyde ve hangi boyutlarda hissedildiği, gerekse günümüz modern toplumlarında söz konusu etkinin ne düzeyde ve hangi boyutlarda azaldığı meselesi farklı bakış açılarıyla araştırılmakta, birbiriyle az ya da çok uyuşan ya da birbirini az ya da çok dışlayan yorum ve değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir.

Bu çalışmada Türk gençliğinin İslamî inançları benimseme ve İslamî ibadetleri ifa düzeyleri araştırılmak istenmektedir. Buradan hareketle sancılı bir modernleşme süreci yaşayan, ancak ne eskisi kadar geleneksel ne de hedeflenen kadar modern olabilen Türk toplumunda yetişen gençlerin dinî hayatla ilişkileri tespiti çalışılacaktır. Bu bağlamda laik bir devlet yapısı içinde rasyonalist-pozitivist bir eğitim sürecinden geçen ya da en azından böyle bir eğitimden geçmesi planlanan gençlerin dinî hayatla ilişkilerinin yönü ve yoğunluğunun ne olduğu meselesini tartışmak arzusundayız.

Kuramsal Çerçeve

1- Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Din ve Dindarlık

Modernleşmenin tarihsel kökleri Hıristiyan Batı'nın İslam dünyasıyla karşılaşmasına kadar uzatılabilir. Çünkü siyasal, sosyal, ekonomik ve bilimsel anlamda İslam dünyasının güç, refah ve zenginliğine karşın Hıristiyan toplumların zayıflığı Haçlı seferleriyle sonuçlanacak yeni bir süreci başlatmıştır. Hatta Esed'in de (2010) haklı olarak vurguladığı

gibi Haçlı seferleri Batılılara hem Doğuyu tanıma fırsatı sunmuş hem de Avrupalı olma bilincinin yerleşmesinde çok önemli bir paya sahip olmuştur.

Kilisenin gücü ve otoritesiyle başlayan Haçlı seferleri yavaş yavaş söz konusu güç ve otoritenin sorgulanmasına da yol açmıştır. Ancak modernleşme tarihini tek başına bu olayla izah etmeye çalışmak indirgemeci bir tavır takınmak anlamına gelir. Zira Haçlı seferleri modernleşme-sekülerleşme sürecinin ilk tohumunu atan olay olarak görülse de onu sulayan, besleyen ve büyüten pek çok faktörden bahsedilebilir. Bu bağlamda Rönesans ve Reform hareketleri, Protestanlığın ortaya çıkışı, coğrafi keşifler, Aydınlanma Felsefesi, din savaşları, sanayileşme devrimi, şehirleşme olgusu ve pozitivist düşüncenin yaygınlaşmasını özellikle vurgulamak gerekir. Çünkü bu olaylar Avrupalı Hıristiyanların dini algılama, anlama ve yaşama biçimlerini derinden etkilemiştir (Günay, 1986; 1987). Süreci bir başka açıdan şu şekilde ifade etmek mümkündür: Ortaçağda her şeyin temeli olarak kabul edilen Vahiy (Tanrı), Aydınlanma ile birlikte yerini akla bırakmıştır. Ancak süreç burada bitmemiş, pozitivism ile birlikte -sayılara ve deneye dayanan- bilim anlayışı her şeyin asıl, kesin ve değişmez ölçütü olarak kabul edilmiştir (Arslan, 2007). Bu arada Protestan dinî-dünya görüşü de hem Hıristiyanlığa yeni bir yorum getirmiş hem de sekülerleşmenin en önemli ayaklarından birisi olan “dünyaya dönük zahit” (Weber, 1964: 166) tiplemesini ön plana çıkartmıştır. Böylece Hıristiyan dünyada aklın ve bilimin öncülüğünde gelişen seküler eğilim ve yönelimler siyasal ve sosyal hayat başta olmak üzere pek çok alanda fark edilebilir düzeyde yükselmiş, buna paralel olarak dinin yönlendirici ve biçimlendirici rolü de –farklı sosyo-kültürel coğrafyalarda çeşitlilik arz etmekle birlikte- zayıflamaya başlamıştır. Başka türlü ifade edecek olursak, artık dinin ve Tanrı'nın müdahale etmediği, tamamen aklın ve bilimin yasalarına göre işleyen yeni bir dünyanın kurulması dinin hem özü hem de işlevsel değeri ile ilgili tartışmaları tahrik etmiştir. Yoğun olarak 1800-1950 yılları arasında, zaman zaman pozitivist bilimsellik anlayışıyla zaman zaman da Darwinizm, Marksizm, Freudizm ve Nihilizm gibi din karşıtı ideolojilerin bakış açısıyla tartışılan din olgusu *bilim, akıl ve mantık dışılık* kategorisine indirgenerek sorgulanmıştır. Hatta söz konusu ideolojilerin baskısı altında tutulan ya da tutulmak istenen din, modern yaşamın önündeki en büyük engel ve çağdaş değerlerin düşmanı kabul edilmiştir. Nitekim bu süreçte marksist, sosyalist ve pozitivist anlayışın etkisinde kalan bilim adamları ve düşünürlerden bazıları “*dinin sonunun yaklaştığı ve bir daha dönmek üzere tarih sahnesinden çekileceği*” kehanetinde bulunurken, bazıları da dinin ve Tanrı'nın muhtemel ölüm

tarihini ilan etmiştir (Stark, 2002; Köse, 2001; Özay, 2007). Çünkü sekülerleşmenin hem toplumsal şuuru hem de bireysel bilinci etkileyeceği, dahası eğer süreç normal seyirinde devam ederse siyasal ve sosyal hayatta olduğu gibi bilincin de tamamen dinî düşüncelerden arınacağı iddia edilmiştir (Berger, 2002a: 13). “*Kilise güç kaybederse bireysel dindarlık zayıflayacak, bireysel dindarlık zayıfladıkça da kilise güç kaybedecektir.*” (Stark, 2002: 38) şeklinde özetlenebilecek bu yaklaşım Batıdan başlayarak tüm dünyaya yayılması istenen/planlanan sekülerleşmenin temel varsayımı olarak uzunca bir süre dile getirilmiştir.

Hıristiyan Batı dünyasında yaşanan gelişmelerin yansımaları kısmen Müslüman dünyada da görülmüştür. Ancak burada, daha ziyade ya genel anlamda din olgusunun, bu bağlamda İslam’ın eleştirisi ya da özelde Müslümanların dini/İslam’ı anlama ve yaşama biçimlerinin tenkidi ön plana çıkmış/çıkarılmıştır. Ancak İslam dünyasında Pozitivist-Marksist bakış açısıyla dinin/İslam’ın eleştirisi pek rağbet bulmamış, İslam’ın yorumlanma ve yaşanma şekline yönelik tartışmalar ise hemen hemen her dönemde az ya da çok hissedilmiştir. Dahası geleneksellik, modernlik ve bu ikisi arasında sıkışmış melez tipler filizlenmiş, neticede nicelik ve nitelik açısından birbirinden oldukça farklı dindarlık biçimleri gelişmiştir (Yapıcı, 2007b).

Osmanlı Devleti’nin son yüzyılında siyasal ve sosyal hayatta ciddi anlamda değişim ve dönüşümler yaşanmaya başlamış, bu durum Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonra daha da hızlanarak devam etmiştir. Bu süreçte Müslüman Türk toplumunda yaşanan değişim ve dönüşümlerin *Batı’dan hareketle ve Batı’ya doğru* bir seyir izlediği bilinen bir gerçektir. Çünkü ilhamını, evrensel kabul edilen Batılı değerlerden alan modernleşme çabalarında yerellik ve kültürel öznellik, genellikle ikinci plana itilmiştir. Modernitenin temelini oluşturan rasyonalizm, pozitivizm ve sekülerizmin etkileri siyasal ve sosyal hayatta birlikte dinî hayatta da hissedilmiştir. Ancak bu hissediş -gerek İslam’dan ve Müslüman toplumun nevi şahsına münhasır özelliklerinden gerekse pozitivizmin Müslüman dünyada tam karşılık bulamaması ve sanayileşmede ciddi bir gecikme ve geri kalmışlık yaşanmasından dolayı- hiçbir zaman Batı’daki kadar yoğun ve kuvvetli yaşanmamıştır. Başka türlü söylersek teolojik, siyasal, ekonomik, sosyal ve psikolojik faktörler Müslüman Türk toplumunun Batılı anlamda seküler bir karakter kazanmasına izin vermemiştir. Bununla birlikte özellikle Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu felsefesinin ve yapılan devrimlerin sekülerleşmeyi teşvik edici bir karakter arz ettiğini söylemek gerekir.

2- Sekülerleşmenin Sorgulanması ve Yeniden Dine/Kutsala Dönüş

Özellikle Hıristiyan Batı dünyasındaki gelişmeler dikkate alınacak olursa şunları söylemek mümkündür: Modernite ve sekülerizmin dinin siyasal ve sosyal hayattan çekilmesini ısrarla talep etmesi bir yönüyle dinin söz konusu her iki alanda icra ettiği işlevlerin zayıflamasına zemin hazırlamıştır. Ancak adeta ruhunu kaybeden modern insanın kutsala, aşkın olana ya da tabiatüstü bir varlığa inanma, sığınma ve bağlanma ihtiyacı akıl ve bilim dâhil başka şeylerle bir türlü doyurulamadığı için dindarlık olgusu ya kurumsal boyutunu koruyarak bireysel bir karaktere ya da kurumsal dinle bağı büyük oranda veya kısmen kopuk bireysel maneviyatçılığa bürünmüştür. Buna göre: a) Birey Katolik kiliseye bağlıdır. Ancak bu bağlılık büyük oranda belli bir kilise içinde olmayı ifade eden aidiyeti içermekte, fakat kişi aidiyetinin gerektirdiği pratikleri pek önemsememekte ya da pratikleri azalan Katolik bir dindara dönüşmektedir. Protestanlık ise zaten sekülerizmle uyumlu olarak bireysel dindarlığı ve maneviyatçılığı öne çıkarmaktadır. b) Birey herhangi bir kiliseye bağlı olmadan inanmaya devam etmektedir. “*Aidiyetsiz inanmak*” denilen bu durum bireysel maneviyatçılığın tipik örneği kabul edilebilir. Bu da göstermektedir ki bireysel bilinç inanma olgusundan arınmamakta, modern insan şu ya da bu şekilde dinle ya da maneviyatla bağını sürdürmeye devam etmektedir¹.

Yeniden dine dönüş ya da dindarlıkta artış meselesi bir yandan söz konusu din ve dindarlığın “*neliği*” ve “*nasıllığı*” problemini beraberinde getirirken bir yandan da “*niçin*” sorusunu ön plana çıkartmıştır. Anlaşılan o ki yeniden dine dönüş -özellikle Hıristiyan dünyada- kurumsal dinle az ya da çok bağlantılı bireysel maneviyat şeklinde tezahür etmiştir. Bu anlamda, “*Tekrar canlanan şey din midir, yoksa başka bir şey midir?*” sorusu daha uzun süre gündemde kalacak gibidir. Bu sorunun cevabı dindarlıkla maneviyat arasındaki benzerlik ve farklılıkların açık-seçik ortaya konulmasıyla kısmen aşılabilir. Ayrıca farklı dinler, farklı toplumlar ve farklı sosyo-kültürel coğrafyalarda yerine ve durumuna göre bazen geleneksel kurumsal dindarlığın, bazen bireysel kurumsal dindarlığın, bazen sadece maneviyatçılığın bazen de kurumsal referansları kuvvetli bireysel maneviyatçılığın geliştiği

¹ Avrupa’da dinî hayatın farklı görüntüleri, sekülerleşmenin kuvvetli ve zayıf hissedildiği bölgeler ve bazı yörelerde dinselliğin yeniden artış göstermesi hakkında bk. Hervieu-Léger (1993; 1996), Davie (1996a; 1996b), Bréchon (1998), Hervieu-Léger & Davie (1996). Ayrıca sekülerleşmeden kopuş ve kutsala yeniden dönüşün farklı biçimlerde anlamlandırıldığını da söylemek durumundayız. Bu hususta daha fazla bilgi için Hervieu-Léger (1990; 1993) ve Özyay’a (2007) bakılabilir.

söylenbilir. Burada bizi asıl ilgilendiren husus sekülerizmin kuvvetlice yaşandığı, rasyonalist-pozitivist bilim anlayışının hâkim olduğu, modernitenin geleneksel değerleri ve yapıları sürekli sorguladığı, bireyselliğin kutsandığı bir dünyada insanların niçin yeniden geleneksel dine ya da aidiyetsiz de olsa inanmaya ihtiyaç duydukları meselesidir. İşte bu noktada modern insanın yaşadığı mutsuzluk, depresyon, umutsuzluk, tükenmişlik ve intihar gibi ruhsal bunalımlar ile birlikte bireyin yaşam biçimini ve davranışlarını belirleyen ve yönlendiren değerlerin yoğun bir krize tutulması, bunun da aile başta olmak üzere toplumsal yapıda çok ciddi sorunları beraberinde getirmesi vb. faktörlerin yeniden dine/maneviyata dönüşü besleyen ve hızlandıran süreçlerin alt yapısını hazırladığını söylemek gerekir. Kuşkusuz yeniden dine/maneviyata yönelişi tetikleyen bu tür gerekli sebepleri harekete geçiren asıl sebep ya da yeterli bir sebep ise “anlamsızlık duygusu” ve “anlam arayışı” arzusudur. Çünkü “din” Pargament’in de (1997: 32) vurguladığı gibi “*kutsalla ilişkili tarzlarda tezahür eden bir anlam arayışıdır*”. Bu yaklaşım hem James (1931) tarafından ifadesini bulan kavramlara, yani kutsala bağlı olarak yaşanan spesifik dinî duygu ve heyecanlara, hem de Frankl’ın (1988; 1881; 1994) din ile insanın anlam arayışı arasında kurduğu ilişkiye gönderme yapmaktadır. Pargament (1997) psikolojik bir perspektiften hareketle *maneviyat ağırlıklı bir dindarlığı* öncelerken, dini “*nihai anlam ile ilgili problemler üzerinde yoğunlaşan semboller, inançlar, değerler ve uygulamaların kurumsallaşmış şekli*” (akt. Yaparel, 1987: 45) diye tanımlayan Glock ve Stark psikolojik bir perspektiften hareket etmekle birlikte *kurumsal dinden beslenen bireysel dindarlığı* öne çıkarmaktadır. Dini “*engellenmeler, hayal kırıklıkları ve çaresizliklerden kaynaklanan kaygı ile baş edebilmek için gösterilen her türlü çaba*” (akt. Yaparel, 1987: 34) ve “*insan hayatının nihai problemlerine karşı grubun mukavemetini temin eden inanç ve ameller bütünü*” (akt. Willaime, 1995: 117) diye tanımlayan Yinger *birincisinde* kurumsal olsun ya da olmasın anlam arayışı-bireysel dindarlık/maneviyat ilişkisine, *ikincisinde* ise sosyal psikolojik bir bakış açısına müracaat ederek kurumsal dinden beslenen bireysel ve sosyal dindarlığa atıf yapmaktadır. Her halükarda söz konusu iki tanımlama biçiminde de dinin varoluşsal kaygılara, bunalımlara, acizlik ve çaresizlik hissine cevap verici bir özelliğe sahip olduğunu görmekteyiz. Rasyonalizm, pozitivizm ve modernite dünyayı kutsallıktan arındırırken hem insanın hayatına anlam veren dayanakları eritmiş hem de onu ruhsal güvensizliğin, ekonomik dengesizliğin, geleceğe yönelik kaygı ve umutsuzluğun girdabına çekivermiştir. Neticede modern dönem insanlarından bir kısmı özellikle pozitivizmin etkisiyle ruhsal ahengini yitirmiş, bir kısmı ise dinin ve

ahlakın kontrol etmediği içgüdüleriyle yüzleşince psikolojik sağlığını kaybetme riski ile karşı karşıya kalmıştır. Sağlıksız bireylerden sağlıklı bir toplumsal yapı oluşmayınca modernitenin sosyal dünyayı din dışı dizayn etme çabaları da verimsizlikle sonuçlanmıştır. Bu durum ise gerek gündelik hayatını gerekse geleceğini huzurlu ve mutlu yaşamak isteyen insanı sürekli ve kalıcı anlam arayışına yönlendirmiştir. Kalıcı anlamı yakalayabilmek için ise Frankl'ın da (1988; 1991; 1994) belirttiği gibi dine/inanmaya ihtiyaç vardır. Jung'dan (1958; 1996) hareketle söylersek modern insan ruhunu aramaktadır. Bu da din ve Tanrı/kutsal'a inanç ve bağlanmayla gerçekleşmektedir. Çünkü Berger'in de (2002b: 77) haklı olarak vurguladığı gibi, dinin üstlendiği bireysel ve sosyal fonksiyonlar sekülerizm tarafından icra edilemeyince, dinin teselli kabiliyeti ve sosyal yapıyı koruma gücü insanların gözünde yeni bir güvenilirlik kazanmıştır.

Günümüzde sıklıkla yapılan *yeni dindarlık biçimleri* ya da *dinsellikte artış* tartışmaları göstermektedir ki din tarih sahnesinden çekilmemiş, aksine bireysel boyutlarıyla daha güçlü, fakat tamamen geleneksel olmayan bir tarzda varlığını olanca gücüyle hissettirmeye başlamıştır (Berger, 2001; 2002a; 2002b; Hervieu-Léger, 1990; Hervieu-Léger & Davie, 1996; Hadden, 2002; Özay, 2007). Buna "*dinin krizinden sekülerizmin krizine*" (Berger, 2002b) diyenler olduğu gibi "*Tanrı'nın intikamı-rövanşı*" (Keppel, 1992) adını verenlere bile rastlanmaktadır. Dahası, "*dünyanın bazı bölgelerde en azından eskisi kadar bazı bölgelerde ise eskisinden daha dindar olduğu*" görüşünü dillendirenler olduğu gibi, "*din zaten bu dünyadan hiç gitmemiştir ki yeniden dönsün*" ya da "*dünyanın sekülerizm sürecinden önce kuvvetlice dindar olduğu yöndeki iddialar empirik temelden yoksun bir efsanedir*" diyenler de mevcuttur (Berger, 2001; 2002a; Stark, 2002).

Yeniden dine dönüş ve dinsellikteki artış Müslüman dünyada da yankısını bulmuştur. Zaten dört başı mamur bir modernleşme ve Batılılaşma süreci yaşamayan/yaşayamayan İslam ülkelerinde gerek küreselleşmenin dinî kimlik hatlarına yaptığı olumsuz baskıyı göğüslemek, gerek Müslüman toprakların emperyalist güçler tarafından işgalini engellemek, gerekse İslam dünyasındaki geri kalmışlığın ve çöküntünün Kur'an'dan uzaklaşmaya bağlanması vs. sebepler, şehirleşme ve modernleşmenin beraberinde getirdiği psikolojik sorunlar ve sosyal buhranlarla birleşince referansını doğrudan doğruya dinden/Kur'an'dan alan hareketler güçlü bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır.

İslam dünyasında modernleşmenin öncülüğünü yapan ülkeler içerisinde özellikle Türkiye'nin Batılı değerlerle göreceli olarak daha barışık bir görüntü çizdiği söylenebilir. Zira 20. yüzyılın başında Osmanlı Devletiyle birlikte modernleşmenin öncülüğünü yapan Mısır ve İran'da, zaman içerisinde görülmüştür ki laiklik, sekülerizm ve demokrasi Türkiye'deki kadar gelişmemiş/gelişememiş, hatta İran örneğinde olduğu gibi daha da gerilemiştir. Bu durumun sebepleri üzerinde ayrıca durulabilir. Burada bizi asıl ilgilendiren, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başlayan Batılılaşma ve modernleşme hareketinin Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra hızlanarak devam etmesine rağmen, özellikle son 25-30 yıl içinde Türkiye'de dine verilen önemin, dinî değerlere bağlılığın, kısaca dinselikteki artışın gözle görülür bir düzeye ulaşmasıdır.

3- Tahsil Düzeyine Göre Türk Toplumunda Dinî Hayat

Siyasal ve sosyal hayatta yoğun bir batılılaşma-modernleşme süreci yaşansa da Türk toplumu büyük ölçüde dinî-sosyo-kültürel değerlerle bağını sürdürmüş ve hâlâ sürdürmeye devam etmektedir. Gerçi Türk toplumunun farklı kesimlerinde dine verilen önem ve değerler aynı yoğunluk ve şiddette olmadığını söylemek gerekir. Mesela, kırsal alanda yaşayanlar geleneksel dinî hayata ve sosyo-kültürel değerlere daha çok önem verirken, kentte yaşayanlar çok çeşitli sebeplerin etkisiyle özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında dine az ya da çok mesafeli durmuşlardır. Cinsiyet, aile yapısı, tahsil düzeyi, ekonomik durum, Batı dünyasıyla temas vb. faktörler de Türk insanının din ile ilişki biçimini farklılaştırmıştır.

Türk toplumunun dinî hayatını araştırmayı konu edinen çalışmalar göstermektedir ki tahsil ile dindarlık arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Başka bir deyişle seküler alanlarda yüksek tahsil yapmanın genel anlamda dindarlık (Taplamacioğlu, 1962; Mehmedoğlu 1999; Uysal, 2006) ya da özelde dinî inanç (Fırat, 1977; Aydın, 1995; Çelik, 2002) ve ibadetler (Günay, 1999; Köktaş, 1993; Kayıklık, 2003; Mehmedoğlu, 1999; Akdoğan, 2004) üzerinde olumsuz bir etki yaptığı tespit edilmiştir.

Bir fikir vermesi bakımından burada bahsettiğimiz çalışmalara göre, tahsil düzeyi yükseldikçe hem genel dindarlık eğilimleri hem de özelde dinî pratiklerin yapılma sıklığında kayda değer düşüşler ortaya çıkmaktadır. Çünkü akademik bilgi birikimine bağlı olarak düşünce yapıları da irrasyoneliteden rasyonaliteye doğru evrilmektedir (Argyle & Beit-Hallahmi, 1975). Esasen bu özelliğinden dolayı eğitim, özellikle de üniversite öğretimi

yüksek düzeyde sekülerleştirme potansiyeli taşımaktadır. Türk modernleşme sürecinde de bu potansiyel açığa kendini hissettirmiştir (Kirman, 2005).

Kuşkusuz bu süreci besleyen daha spesifik sebepler de söz konusudur. Seküler eğitim veren fakülte ve bölümlerde zaman zaman din ile bilimin karşı karşıya konulması, yüksek öğrenim sürecinin beraberine getirdiği sorgulayıcı akademik zihinsel yapıyla dinin eleştirel bir tarzda değerlendirilmesi, üniversite sürecinde öğrencilerin göreceli olarak bireyselleşmeye başlaması ve özgürleşmesi bu bağlamda değerlendirilebilir. Özellikle Türk eğitim sisteminin pozitivist yapısının –modernitenin dini adeta modernlik öncesi dönemin kalıntısı olarak değerlendiren yaklaşımıyla birleştiği durumlarda- bilinç ile inanç arasındaki bağı zayıflatıcı bir fonksiyon üstlendiği ileri sürülebilir (Yapıcı, 2006a; 2007b). Nitekim eğitim düzeyi artan bireyler arasında dine mesafeli durma, ateistik eğilimler ve din değiştirme oranının fazla çıkması (Sherkat & Ellison, 2004) genel anlamda modernite ve sekülerizmin geleneği sorgulayıcı, hatta dışlayıcı tutumunun yansıması kabul edilebilir. Ayrıca, yaklaşık 18-35 yaş arasını kapsayan dönemin “*hayatın en az dindar olunan safhası*”na denk düşmesi de, söz konusu dönemde dinî eğilimlerin belirgin bir şekilde zayıflamasının gelişime bağlı psikolojik süreçlerden kaynaklandığı düşüncesini akla getirmektedir (Hökekeklî, 2005; Argyle & Beit-Hallahmi, 1975).

Yöntem

Türk gençliğinin dinî hayatını resmetmeye yönelik tecrübî çalışmalar farklı yöntem ve tekniklerle gerçekleştirilmiştir. Bunlardan bir kısmında açık, bir kısmında ise kapalı uçlu sorular kullanılmıştır. Kapalı uçlu soruların kullanıldığı çalışmaların bazılarında dinin inanç, ibadet, duygu ve etki boyutları tek tek sorularla tespiti çalışılırken bazılarında ise ya Batılı ölçeklerden tercüme edilen ya da bizzat Türkiye’de geliştirilmiş ölçeklerden hareket edilmiştir. Hatta bir kısım çalışmalarda yerine ve durumuna göre bağımlı ya da bağımsız bir değişken olarak ele alınan dindarlığın bireysel ve sosyal hayatta ilişkisi farklı değişkenlerle çözümlenmeye çalışılmıştır. Üstelik bu çalışmalar oldukça uzun bir zaman dilimini içermektedir. Bu sebeple yapacağımız meta-analiz 1998-2008 yılları arasında gerçekleştirilen alan araştırmalarıyla sınırlandırılmıştır². Burada sözü edilen tecrübî çalışmalar ya

² Taplamacioğlu (1962), Fırat (1977), Bayyığıt (1989), Köktaş (1993), Uysal (1995) ve Koştaş’ın (1995) araştırmaları başta olmak üzere 1998-2008 yılları dışında kalan çalışmalar meta-analitik değerlendirilmeye alınmamıştır.

doğrudan doğruya gençleri konu edinmekte ya da içinde belli bir yaş dönemi kapsamında gençliğin dinî durumunu ele almaktadır³. Doğrudan ya da dolaylı olarak gençlik dönemini konu edinen araştırmalar içinde dinî hayatı açıkça betimlemeye izin vermeyenler kapsam dışında tutulmuştur⁴. İncelediğimiz araştırmalarda kendilerine anket uygulanan gençlerin yaklaşık % 90'ı 16-28 yaş aralığındadır. Geri kalan % 10'luk kesim ise söz konusu yaş grubunun birkaç yaş altında ya da üstündedir.

Meta-analize tabii tutulan çalışmalar Türkiye'nin 27 farklı ilinde gerçekleştirilmiştir. Örneklemin büyük bir kısmını üniversite gençliği ve lise öğrencileri, bir kısmını ise işsizler dâhil öğretmen, sporcu vb. meslek mensupları oluşturmaktadır⁵.

İncelenen çalışmalar üç temel kategoride değerlendirilmiştir⁶:

1- İslamî inanç esasları olarak Allah'a, Hz. Muhammed'e, Kur'an-ı Kerim'e, melek ve cin gibi görünmeyen varlıklara ve Ahiret'e iman esasları belirlenmiş ve söz konusu iman esaslarından en azından birini ihtiva eden örneklem sayısı 11127'ye ulaşan 23 araştırma incelenmiş (Bk. Tablo 1.1; Tablo 1.2), ayrıca genel anlamda İslamî inanç esaslarının benimsenip benimsenmediğini soruşturan örneklem sayısı 2665'e ulaşan 5 farklı çalışma

³ Örneklem sadece gençlerden seçilmişse araştırmaya katılan sayısı doğrudan, eğer örneklem genel popülasyon üzerinde ise gençleri ihtiva eden rakam doğrudan, genel sayı ise parantez içi verilmiştir. Bk. Tablo 1.1; Tablo 2.1; Tablo 3.1.

⁴ 1998-2008 yılları arasında gerçekleştirilen ve üniversite gençliği üzerinde odaklanan çalışmalardan bir kısmı doğrudan doğruya gençlerin İslamî inanç, ibadet ve dindarlık düzeylerine atıf yapmadığı için değerlendirmeye alınmamıştır. Mesela Yapıcı (2002; 2004) dini dogmatizm, Sezen (2008) dinsel fundamentalizm, Gürses (2001) dindarlık eğilimi ile otoriteryanizm ve dogmatizm, Eşer (2005) Fowler'ın modelinden hareketle iman gelişim evreleri, Göcen (2006) dinsel yönelimle kendini gerçekleştirme arasındaki ilişki, Mehmedoğlu (2006) ise Schwartz değerler sistemi ile dindarlık arasındaki ilişkiler üzerinde yoğunlaşmıştır. Kuşkusuz bu çalışmalar gençlik döneminde dinin anlaşılması, yaşanması ve günlük hayata yansımaları açısından oldukça önemlidir. Ancak bu çalışmalardaki veriler gençliğin iman, ibadet ve genel dindarlık düzeylerini meta analizde kullanabileceğimiz biçimde göstermediği için, söz konusu çalışmalar başta olmak üzere çeşitli araştırmalar değerlendirmeye alınmamıştır.

⁵ Sadece imam-hatip liseleri veya ilahiyat fakültesi öğrencileri üzerinde yapılan çalışmalar, sonuçları ciddi olarak bozacağı endişesiyle kapsam dışı tutulmuştur.

⁶ Ülkemizde gerçekleştirilen anket çalışmalarında dindarlığın göstergeleri olan iman ve inanç esasları birbirinden çok farklı soru tipleri ve birbirinden çok farklı seçeneklerle araştırıldığı için bunları belli kategorilerde birleştirmek fevkalade zor ve sorunlu olmuştur. Kendi belirlediğimiz kriterler çerçevesinde araştırmacıların verdiği sayısal değerleri birleştirme ya da ayırıştırma yoluna giderek sorunların üstesinden gelmeye çalıştığımızı belirtmek durumundayız.

değerlendirmeye alınmıştır (Bk. Tablo 1.3). Gençlerin inanç düzeyini belirlemeye çalışan söz konusu iki farklı türdeki araştırmalar birlikte değerlendirilecek olursa örneklem sayısı 13792'ye, incelenen araştırma sayısı ise 28'e ulaşmaktadır.

2- İslamî ibadet esasları kapsamında özellikle namaz, oruç ve dua dikkate alınmış, bu bağlamda 11786 kişi üzerinde gerçekleştirilen toplam 23 çalışma analiz edilmiştir (Tablo 2.1). Ayrıca genel anlamda gençlerin ibadetle ilişkisini gösteren örneklem sayısı 3467'ye ulaşan 5 farklı çalışma analize tabii tutulmuştur (Tablo 2.2). Bu durumda gençlerin ibadet hayatını sorgulayan çalışmalar 28'e, örneklem sayısı ise 15253'e ulaşmış olmaktadır.

3- Türk gençliğinin dindarlık düzeyini dindarlık ölçekleriyle analiz eden, örneklem sayısı 8322'ye ulaşan 18 çalışma incelenmiştir. Ölçek ortalama puanları yaklaşık olarak yüzdelere çevrilmiştir.

Meta-analiz sonuçları verilirken üniversiteli gençler ve genel anlamda genç nüfus üzerinde yapılan çalışmaların sonuçları önce ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Böylece pozitivist rasyonalist eğitim sürecinden geçen ya da geçmesi beklenen üniversite öğrencilerinin dinî inanç, ibadet ve genel dindarlık düzeyleri diğer gençlerin dindarlık düzeyleriyle karşılaştırılmıştır.

Meta-analizden elde edilen veriler “*sekülerleşme*” ve “*anlam arayışı*” teorileri kapsamında tartışılmış ve yorumlanmıştır.

Araştırmada Cevap Aranılan Sorular

Gençlik dönemi üzerinde gerçekleştirilen çeşitli tecrübî araştırmalardan hareketle üniversite mezunlarını ya da halen üniversite öğrencisi olanları dinden tamamen uzak, diğer gençleri ise onlara nispetle daha dindar şeklinde algılamak yanıltıcı olabilir. Zira konu ile ilgili çalışmaların bulguları yapıldığı dönem, örneklem ve kullanılan soru ya da ölçeklerle sınırlıdır. İşte bu noktada şu sorulara cevap aramak durumundayız:

a- 1998-2008 yılları arasında gerçekleştirilen farklı tecrübî çalışmalardan elde edilen sonuçlara göre gençliğin dinî hayatla ilişkisinin yönü ve yoğunluğu ne düzeydedir?

b- Yüksek tahsil yapan gençlerle diğer gençlerin dinî inanç, ibadet ve genel dindarlık düzeyleri birbirinden farklılaşmakta mıdır?

c- Meta-analiz sonuçlarına göre sekülerleşme teorisinin beklentisi ne oranda gerçekleşmiştir?

Bulgular

Meta-analiz sonuçları göstermektedir ki, spesifik olarak üniversite gençliği üzerinde yapılan çalışmalara göre onlar Allah'a % 89.61; Hz. Peygamber'e % 88.83; Kur'an-ı Kerim'e % 86.55; melek, cin, şeytan gibi görünmeyen varlıklara % 90.90; Ahirete ise % 85.59 oranında inanmaktadırlar. Genel anlamda gençleri içine alan çalışmalarda ise onların Allah'a % 94.40; Hz. Peygamber'e 90.58; Kur'an-ı Kerim'e % 87.60; melek, cin ve şeytan gibi görünmeyen varlıklara % 91.53; Ahirete ise % 90.22 inandıkları tespit edilmiştir (Bk. Tablo 1.2). Verilere yakından bakılacak olursa üniversiteli gençliğin İslamî inanç esaslarını benimseme düzeyleri diğer gençlere nispetle (% 5'lik dilimi geçmemek üzere) daha düşüktür (Bk. Tablo 1.2). Tek tek inanç esasları dikkate alınarak yapılan analiz sonuçlarına göre gençler Allah'a % 92.49; Hz. Peygamber'e % 89.53; Kur'an-ı Kerim'e 87.02; melek, cin ve şeytan gibi varlıklara % 91.42; Ahiret gününe ise % 87.52 oranında inanmaktadırlar. Onların İslamî inanç esaslarını kabul ve benimseme düzeyleri ise ortalama % 89.60'dır. Tek tek değil fakat genel anlamda inançlı olup olmadıklarının incelendiği çalışmalardan çıkan sonuç ise yaklaşık % 94.23'tür. İki farklı tarzda gerçekleştirilen çalışmalardan elde edilen bu farklı sonuçların örneklemden ya da soru şeklinden kaynaklanması muhtemeldir. Bununla birlikte her iki çalışma arasındaki farklılık da % 5'i geçmemektedir. Bu çerçevede gençlerin yaklaşık % 90 oranında İslamî inanç esaslarını benimsemiş oldukları söylenebilir.

Düzenli olarak günlük beş vakit namaz kılma oranı üniversite öğrencileri arasında % 32.98; diğer gençler arasında % 31.75'tir. Ara sıra namaz kılan üniversite öğrencileri % 42.31; diğer gençler ise % 42.18 oranındadır. Cuma namazının üniversite öğrencileri arasında düzenli % 67.49, ara sıra % 25.35; diğer gençler arasında ise düzenli % 42.76 ara sıra % 37.12 oranında kılındığı gözlenmektedir. Ramazan orucunu düzenli tutan üniversite gençleri % 76.61'e ulaşırken ara sıra tutanlar % 12.16'da kalmaktadır. Diğer gençlerin dağılımı ise şu şekildedir: Düzenli olarak Ramazan orucunu tutanlar % 81.54; ara sıra tutanlar ise % 10.10 civarındadır. Vakte ve şekle bağlı olmayan ibadetlerden dua etme oranı üniversiteli gençlerde % 69.61 oranında sık sık; % 28.48 oranında zaman zaman gerçekleşmektedir. Diğer gençlerde ise dua etme davranışı % 63.82 oranında sık sık, %

33.12 oranında ise zaman zaman ortaya çıkmaktadır. Bu sonuçlara göre düzenli olarak oruç tutma hususunda diğer gençler, Cuma namazını ve dua pratiğini düzenli olarak yapma hususunda ise üniversite öğrencileri daha yüksek bir orana ulaşmıştır. Günlük namazların kılınmasında üniversite öğrencileri % 1'lik bir farkla önde olsa da her iki oran birbirine oldukça yakındır. Gençliğin düzenli olarak beş vakit namaz kılma oranı % 32.40; Cuma namazı kılma oranı % 55.08; Ramazan orucunu tutma oranı % 73.53; sık sık dua etme oranı ise % 66.72'dir.

Hangi ibadetler olduğu belirtilmeksizin genel anlamda ibadetlerin ifa edilip edilmediğini tespitiye çalışan araştırmalara göre düzenli olarak ibadetlerini yapanlar % 21.5; fırsat buldukça yapanlar % 48.12'ye ulaşmaktadır (Tablo 2.3).

Dindarlık ölçekleri ile yapılan araştırmalardaki bulgulara gelince üniversiteli gençlerin dindarlık düzeyi yaklaşık % 77.17 iken diğer gençlerinki % 82.86'dır. Burada da her iki grup arasında % 5'lik bir fark izlenmektedir. Her iki grubun ortalaması ise % 79.38'dir (Bk. Tablo 3.2).

Tartışma ve Sonuç

Meta-analitik bulgular ortaya koymaktadır ki, Türk gençliğinin kurumsal dinle ilişkisi kuvvetli bir şekilde devam etmektedir. Üniversite gençliği diğer gençlere nispetle yaklaşık % 5'lik bir farkla Allah'a ve Ahiret gününe daha az inanmaktadır. Hz. Muhammed'e inançta bu fark % 2'ye, Kur'an-ı Kerim ile melek, cin şeytan gibi görünmeyen varlıklara inançta ise yaklaşık % 1'e düşmektedir. Bu sonuçlar bir yandan inanma açısından gençler arasında belirgin ve kuvvetli bir fark olmadığı anlamına gelirken bir yandan da yüksek tahsil sürecinin az da olsa dinî inançları etkileyebileceğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte gençlerin yaklaşık % 90 oranında İslamî inanç esaslarını benimsediği görülmektedir ki, bu rakam oldukça yüksektir.

Allah'a % 89.61; Hz. Muhammed'e % 88.83; Kur'an-ı Kerim'e % 86.55; Ahiret gününe % 85.59 oranında inanan üniversiteli gençlerin melek, cin şeytan gibi görünmeyen varlıklara % 90.90 oranında inanmaları oldukça dikkat çekicidir. Kabul ve tasdik bakımından inanç esasları arasında bu tür bir farklılığın görülmesi pozitivist-rasyonalist eğitim sürecinin etkisiyle izah edilebileceği gibi kısmen yeniden kutsala ve maneviyata dönüşle de ilişkilendirilebilir. Buradan hareketle Türk gençleri arasında yaklaşık % 5'lik bir kesimin "aidiyetsiz inanmak" kategorisine girdiği düşünülebilir. Zira Allah'a inandığı oranda diğer

inanç esaslarını benimsemeyenler kurumsal dine ve dindarlığa en azından eleştirel yaklaşıyorlar, demektir. Bununla birlikte söz konusu % 5'lik farkın "aidiyetsiz inanma" konusuna açık bir delil olmadığını ya da böyle bir iddiada bulunabilmek için daha fazla veriye ihtiyaç duyulduğunu söylemek durumundayız. Meta-analizin sunduğu asıl sonuç üniversiteli gençlerin % 85 ile % 90 arasında İslam inanç esaslarını kabul ve benimsedikleri yönündedir. Üniversiteli olmayan gençler arasında bu oranlar % 87 ile % 94 arasında değişmektedir. Az da olsa yüksek olan bu değerler, yüksek öğretim sürecinden geçmeyenlerin pozitivist bilgi ve rasyonel sorgulamaya dayalı yaklaşımlardan daha az etkilendiğini ortaya koyucu mahiyettedir. Bununla birlikte Allah'a ve Kur'an-ı Kerim'e inanma hususunda yaklaşık % 7'lik bir farkın ortaya çıkması düşündürücüdür. Bu ise onların arasında "aidiyetsiz inanma" durumunun, belli belirsiz de olsa tezahür etme eğilimi gösterdiği şeklinde değerlendirilebilir. Buradan hareketle rasyonalist-pozitivist eğitim sürecinin yan etkilerinin ortaöğretim yıllarından itibaren hissedildiği söylenebilir.

Vakte ve şekle bağlı ibadetler konusuna gelince üniversiteli gençlerin % 32.98 oranında beş vakit namazı, % 67.49 oranında ise Cuma namazını düzenli kıldığı, % 76.61 oranında ise Ramazan orucunu düzenli olarak tuttuğu anlaşılmaktadır. Bu rakamlara göre gençlerin yaklaşık 1/3'ü beş vakit namazı, 2/3'ü Cuma namazını düzenli olarak kılmakta ya da kılmaya çalışmakta, 3/4'ü ise herhangi bir engel olmadığı sürece Ramazan orucunu düzenli bir şekilde tutmaktadır. Diğer gençler arasında, düzenli olarak, günlük beş vakit namaz kılanlar % 31.75, Cuma namazı kılanlar % 42.76, Ramazan orucunu tutanlar ise % 81.54 oranındadır. Bu ise diğer gençlerin 1/3'ünün günlük namazlarını, 2/5'inin Cuma namazını, 4/5'inin Ramazan orucunu düzenli olarak tuttuğu anlamına gelmektedir. Ancak bu veriler arasında üniversiteli gençlerin özellikle namaz kılma düzeylerinin diğer gençlerden daha yüksek çıkması dikkat çekicidir. Günlük namazda bu fark % 1 civarındayken Cuma namazında bu oran % 25'e ulaşmaktadır. Bu farklılık üniversiteli gençlerin özellikle Cuma namazına daha fazla rağbet ettikleri, dinî kimliği ve inancı ifade bakımından Cuma namazını daha fazla önemsedikleri şeklinde yorumlanabilir. Bununla birlikte diğer gençlerden özellikle lise öğrencilerinin Cuma vaktinde okulda ya da derste olmaları, çalışan gençlerin ise Cuma için izin alamamaları bu sonucu etkilemiş olabilir. Nitekim ara sıra Cuma kılma hususunda diğer gençlerin üniversiteli gençlerin önüne geçmesi onların fırsat buldukça Cuma namazı kılmaya gayret ettikleri şeklinde yorumlanabilir. Ramazan orucuna gelince üniversiteli gençlerin diğer gençlerden yaklaşık % 5'lik bir oranda daha az oruç

tuttukları görülmektedir. Burada ise gençlerin okul ya da iş ortamında oruç tutmaya çalıştığı görülmektedir. Zira oruç tutmak için Cuma namazında olduğu gibi okul ya da iş ortamı dışına çıkmak gerekmemektedir. Dolayısıyla diğer gençlerin daha az Cuma namazı kılması onların dindarlık düzeyinin düşüklüğü ile değil, harici faktörlerle açıklanması gereken bir husustur.

Üniversite öğrencileri ve diğer gençleri birlikte değerlendirecek olursak, Türk gençliğinin % 32.30 oranında günlük namazları; % 55.08 oranında Cuma namazını kıldığı, % 73.53 oranında düzenli olarak Ramazan orucu tuttuğu, % 66 oranında sık sık dua ettiği ortaya çıkmaktadır. Belirli dinî pratiklerin sorulmadığı, sadece ibadetleri düzenli yapıp yapmadıklarının sorulduğu çalışmalarda ise % 21.5 oranıyla karşılaşmaktayız (Tablo 2.3). Bu rakam Tablo 2.2'deki verilerden daha düşüktür. Kanaatimizce bu durum, gençlerin bu soruyu özellikle günlük beş vakit namaz ibadetini düşünerek cevap vermiş olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Tablo 2.3'te ibadetlerini düzenli yapamayanlar ya da fırsat buldukça yapanların oranı % 48.1'e ulaşmaktadır.

Genellikle Stark ve Glock'tan (1969; Glock, 1982; 1998) kısmen de Wach'dan (1995) hareketle dindarlığın farklı boyutları dikkate alınarak *dindarlık ölçekleri*yle yapılan çalışmalara gelince üniversiteli gençlerin dindarlık düzeyi yaklaşık % 77.17; diğer gençlerin dindarlık düzeyi ise yaklaşık % 82.86'dır. Ortalaması ise % 79.38 civarındadır (Bk. Tablo 3.2). Buradaki rakamlarda üniversite öğrencilerinin % 5'lik bir farkla diğer gençlerden daha az dindar oldukları görülmektedir. Yine bu sonuç da inanç esaslarında olduğu gibi rasyonalist-pozitivist eğitim sürecinin etkileriyle ve sekülerizmin taşıyıcı gücünün üniversiteler olduğu ya da olması gerektiği fikriyle uyumludur.

İman, ibadet ve genel dindarlık üzerinden yapılan bu analiz dört hususu ön plana çıkartmaktadır:

1- Türk gençliği (ister liseli, ister üniversiteli isterse işsiz ya da çalışıyor olsun) genel anlamda İslam diniyle barışıktır. İnanç açısından kurumsal din ve dindarlığı önemsemektedir. 1998-2008 yılları dışında kalan çalışmalardan elde edilen bulgular ise istikrarsız bir görüntü vermektedir. Mesela, Allah'a inanan gençlerin oranı -yaklaşık olarak- Fırat'ın (1977) çalışmasında % 51.5, Bayyigit'te (1989) % 96.0, Köktaş'ta (1993) % 86, Koştaş'ta (1995) ise % 82 oranındadır. Meta-analizden çıkan sonucun yaklaşık % 92 olduğu dikkate alınacak olursa özellikle Fırat'ın (1977) araştırmasındaki verilerin çok düşük

çıkacağı görülecektir. 1985 sonrası araştırmalarda inanç düzeyinin daha yüksek çıkması yeniden dine/kutsala dönüşün etkilerinin bu tarihten itibaren daha belirgin olarak gözlemlendiği şeklinde değerlendirilebilir.

2- Modern-seküler dünyada azalan, dine güven ya da inanç değil, özellikle günlük namazların ifasıdır. Oruç ibadetini ifade gözlenen azalma beş vakit namaza göre oldukça kısmî ve düşük düzeydedir. Bu da ibadet açısından gençlerin bazılarının kurumsal din ve dindarlığı önemsemediği bazılarının ise inanmaya dayalı bireysel bir dindarlığı tercih ettiği şeklinde değerlendirilebilir. 1998'den önceki çalışmalarda mesela Bayyigit'in (1989) araştırmasında düzenli olarak beş vakit namaz kılanlar % 27.9, düzenli olarak Ramazan orucunu tutanlar ise % 66.9'dur. Köktaş'ın (1993) araştırmasında hiç namaz kılmayanlar % 32.5, beş vakit düzenli kılanlar % 13'tür. Ramazan orucunu düzenli tutanlar ise yaklaşık % 65'tir. Koştaş'ın (1995) araştırmasında hiç namaz kılmayanlar % 48 ile oldukça yüksek, her gün düzenli kılanlar % 6.3, her gün birkaç vakit kılanlar ise % 4.0 gibi çok düşük çıkmıştır. Keza Ramazan ayında düzenli olarak oruç tutanlar ise yaklaşık % 40 oranındadır. Meta-analizden elde ettiğimiz sonuçlar Bayyigit'in (1989) bulgularına daha yakındır. Günlük namazlar konusunda Köktaş'ın (1993), günlük namazlar ve Ramazan orucu konusunda ise Koştaş'ın (1995) bulguları meta-analizden elde ettiğimiz bulgulardan belirgin olarak düşüktür. Bu durum çalışmaların yapıldığı, örneklem ve zaman diliminden kaynaklanmış olabilir. Öte yandan meta-analiz sonuçları göstermektedir ki Türk gençliği 1998-2008 yılları arasında önceki döneme göre ibadetler konusunda da dindarlaşmıştır.

3- Yüksek tahsil yapma düzeyi % 5 oranında dinî hayatı olumsuz etkilemektedir. Daha önce belirtildiği gibi bu da üniversitelerin sekülerleşmenin taşıyıcı gücü olmasından ya da sekülerleştirme potansiyeli taşımasından kaynaklanmış olabilir (Kirman, 2005). Çünkü akademik bilgi birikimine bağlı olarak düşünce yapıları da irrasyonaliteden rasyonaliteye doğru evrilmektedir (Argyle & Beit-Hallahmi, 1975). Ayrıca seküler eğitim veren fakülte ve bölümlerde zaman zaman din ile bilimin karşı karşıya konulması, yükseköğrenim sürecinin beraberinde getirdiği sorgulayıcı akademik zihinsel yapıyla dinin eleştirel bir tarzda değerlendirilmesi, üniversite sürecinde öğrencilerin göreceli olarak bireyselleşmeye başlaması ve özgülleşmesi de bu hususta etkili faktörler arasında sayılabilir.

4- Bu sonuçlar sekülerleşme teorisinin, özellikle katı yorumunun, Türk gençliği açısından geçerli olmadığı, ılımlı yorumunun ise tadilata ihtiyaç duyduğu anlamına gelmek-

tedir. Zira sekülerleşme teorisinin ılımlı yorumuna göre siyasal ve sosyal hayattan çekilecek olan din zamanla vicdanî bir konum kazanarak içsel-bireysel bir şekilde varlığını devam ettirecekti. Bununla birlikte sekülerleşme teorisini katı bir şekilde yorumlayanlar dinin bireysel bilinçten de uzaklaşacağını ve insanın gündelik hayatında dine asla ihtiyaç duymayacağını ileri sürmüştür. Her halükarda söz konusu hem ılımlı hem de katı yorumun vardığı son nokta, özellikle kurumsal din ve dindarlığın zayıflayacağı yönündeydi (Berger, 2001; 2002a; 2002b; Stark, 2002; Köse, 2002; Özay, 2007). Ancak ulaşılan veriler bu tür teorilerin kuşkuya açık olduğunu ortaya koymaktadır. Aslında dinin ve dindarlığın özellikle İskandinav ülkelerinde ve Sovyetler Birliği'ndeki görünümü, önceleri sekülerleşme teorisini destekler mahiyettedir. Bununla birlikte SSCB'nin dağılması ve sosyalizmin kapitalist sistem karşısındaki yenilgisi ile dinin yeniden canlanması sekülerleşme teorisyenlerini ciddi bir şaşkınlığa uğratmıştır. Nitekim Berger (2002b: 80): "*Eğer teori dinî yaşamın aktif olarak engellendiği bir yerde geçersiz olmuşsa, o zaman politik ortamın dinin lehine olduğu yerlerde hiçbir hükümünün olmaması gerekir.*" demektedir. Türkiye Cumhuriyeti laik yapısı ve pozitivist eğitim sistemi ile sekülerleşmeyi öncelikle; fakat bu durum siyasal ve sosyolojik anlamda çeşitli gerilimleri beraberinde getirmiştir.

Bu noktada: "Türk gençliğinin dindarlığının kaynakları nedir ya da nelerdir?" sorusuna cevap bulmak gerekir.

Rasyonalist-pozitivist eğitim sisteminin ve sekülerizmin etkisi 1980'lere kadar daha kuvvetlice hissedilse de Türk gençliği bugün İslam dinini içten gelen bir kabulle benimsemiş durumdadır. Bu noktada onların dindarlık eğilimlerinin özellikle aile ortamından beslendiğini söylemek durumundayız. Esasen Türk gençlerinin dindarlığını besleyen kaynakların başında ailenin geldiği pek çok çalışmada teyit edilmiştir (Fırat, 1977; Bayyığıt, 1989; Kaya, 1998). Bu durumu doğal karşılamak gerekir. Zira din(darlık) konusunda hâlâ en geçerli kuram sosyal öğrenmedir. Bu da öncelikle aile içinde gerçekleşmektedir (Beit-Hallahmi, 1989; Vergote, 1966).

Bununla birlikte sekülerleşme teorisinin öngörülleri kapsamında söyleyecek olursak, diğer araştırmaların bulgularıyla meta-analitik bulgularımızı karşılaştırdığımızda ortaya çıkan sonuç, *Türk gençliğinin dindarlık düzeyini koruduğu değil artırdığı* yönündedir. Bu noktada mevcut durumu sadece sosyalleşme süreci ve aile faktörüyle açıklamak gerekli, ama yeterli değildir. Kuşkusuz neyin nasıl şekilleneceği, neye nasıl inanılacağı, ibadetlerin

nasıl ve niçin yapılacağı hususunda ilk öğrenmeler aile içinde gerçekleşmektedir. Ancak gerek ergenlik dönemi şüphe ve buhranları, gerek lisede başlayıp üniversitede devam eden katı rasyonalist-pozitivist eğitim sisteminin biçimlendirici etkisi, gerek modernitenin sunduğu bireyselleşme ve özgürleşme, gerekse kitle iletim-iletişim aygıtlarının seküler bir hayatı ısrarla özendirilmesi gibi sebepler dikkate alınacak olursa, Türk gençliğinin İslamla barışık ve dindar olmasının psikolojik faktörlerle de kuvvetli bir ilişki içinde olduğu rahatlıkla söylenebilir. Çünkü özellikle Batı'da, kısmen de ülkemizde modernizm ve sekülerizm süreçleriyle birlikte kurumsal dinî anlayışların rasyonalist-pozitivist bir perspektifle eleştiriyeye tâbi tutulması, modernleşme, laikleşme, dünyevileşme, şehirleşme, sanayileşme vs. faktörlerle birleşince kurumsal din ve dindarlıkların gerilemesi durumu söz konusu olmuş, bu da iki temel sorunu beraberinde getirmiştir: *Birincisi* dinin, toplumun zihniyet ve ahlâkı üzerindeki biçimlendirici etkisi zayıflamış; *ikincisi* ise aşırı ferdileşme bir yandan insana özgüven sağlarken, öte yandan onu kalabalık içinde yalnızlaştırmıştır. Bu süreçte manevî ve sosyal desteğini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalan insanlar arasında, özellikle varoluşsal kaygılarla baş edebilme ve yaşamlarına bir anlam bulabilme arzusunda olanların yeniden dine yönelmeye başladıkları görülmektedir (bk. Hervieu-Léger, 1990; 1993; Milot, 1998; Köse, 2002). Diğer bir ifadeyle dinî yaşantıda bireyselleşme eğilimi hızlanmıştır. Ancak bu süreçte din ve dindarlık tamamen yok olmamış, fakat ferdileşme ve içselleşme suretiyle âdeta biçim değiştirerek varlığını devam ettirmiştir (Kayıklık, 2006; Çelik, 2006; Günay, 2006). Kuşkusuz süreci besleyen temel psikolojik kaynaklardan birisi de anlam arayışıdır⁷. Nitekim Türk gençliği üzerinde yapılan çalışmalara bakılacak olursa onların dindarlığında anlam arayışının önemli bir faktör olarak devreye girdiği görülebilir. Mesela, Kirman (2005) gençlerin % 95.4'ünün, Bölükbaşı ve Kılıçgil (2004) % 68'inin, Kimter (1998) % 70.9'unun, Ulu % 82.4'ünün, Yaman (2008) ise % 83.7'sinin dinin hayata anlam verdiği, yaşamı anlamlı kıldığı ya da yaşamın anlamını kavramada yol gösterici olduğunu ifade etmişlerdir⁸.

Buradan hareketle modernite ve sekülerizm rahat ve konforlu bir hayat sunsa da gençlerin iç dünyasını bir türlü tatmin edememesi, onların kendilerini gerçekleştirme ve

⁷ Dindarlığın psikolojik kaynakları hususunda Argyle (1978), Argyle & Beit-Hallahmi (1975), Beit-Hallahmi & Argyle (1997), Catalan (1994) ve Kayıklık'a (2002) bakılabilir.

⁸ Din ve anlam arayışı konusunda Pargament (1997; Bahadır (2002) ve Özdoğan'a (1995) bakılabilir.

varoluşsal kaygılarla baş edebilme arzusuyla birleşince, dine ve maneviyata sığınma ihtiyacının yeniden filizlendiği söylenebilir. Kanaatimizce teolojik sebepler başta olmak üzere tarihsel ve sosyal sebeplerin de etkisiyle Türk gençliğinin -namaz ibadeti kısmen istisna tutulsa bile- kurumsal dinle ilişkisini sıkı bir şekilde sürdürdüğü görülmektedir. Bununla birlikte bireysel dindarlık eğilimleri de kuvvetlenmektedir. Ancak burada sözü edilen bireysel dindarlığı kurumsal dindarlığın zıttı ve alternatifi olarak değerlendirmek hatalıdır. Daha doğru bir yaklaşımla kurumsal dinin sınırları içinde bireysel dindarlıklar gelişmektedir. Başka çalışmalarda da bununla örtüşen sonuçlara ulaşılmıştır. Mesela, üniversite öğrencilerinin günümüz ve ideal Müslüman tasavvurlarının araştırıldığı nitel bir çalışmada gençlerin modernleşmeye göre şekillenen bir din ve dindarlık değil, bilakis kurumsal dindarlığın sınırları içinde gerçekleşen modernleşme arzu ve çabasında oldukları tespit edilmiştir (Yapıcı, 2006b). Üniversiteli gençlerin “din” ve “İslam” kavramlarına yükledikleri anlamların araştırıldığı bir başka nitel çalışmadan elde edilen bulgular da bu hususu destekler mahiyettedir. Söz konusu çalışmada, sekülerizm süreciyle dinin sonunun geldiği yönündeki yaklaşımların Türk gençliği açısından geçerli olmadığı, dahası özellikle bireysel-ruhsal fonksiyonlarıyla dinin daha kuvvetli bir şekilde bireysel bilinci, buradan hareketle de sosyal ilişkileri etkilemeye devam ettiği sonucuna ulaşılmıştır (Yapıcı, 2009). Gerek yukarıda bahsi geçen araştırmalar gerekse meta-analiz sonuçları göstermektedir ki, namaz ibadeti hariç tutulacak olursa, Türk gençliği kurumsal dini dışlamadan dindarlaşmaktadır. Burada sözü edilen dindarlaşma olgusunun birey açısından “sosyal” (dıştan içe) ve “psikolojik” (içten içe) olmak üzere iki temel kaynaktan beslendiğini söylemek gerekir. Sosyal kaynak eğitim ve aile faktörünü, psikolojik kaynak ise ruhsal huzur ve anlam arayışını içermektedir. Söz konusu sosyal ve psikolojik faktörler, başka faktörlerle de harmanlanarak kurumsal temelli bireysel dindarlığın gelişimini beslemektedir.

Kaynaklar

- Akdoğan, A. (2002). *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dini Hayat*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Akdoğan, A. (2004). *Sosyal Değişme ve Din*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Apaydın, H. (2001). *Kişilik Özelliklerinin Dinî Tutum ve Davranışlara Etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Argyle, M. & Beit-Hallahmi, B. (1975). *The Social Psychology of Religion*. London & Boston: Routledge & Kegan Paul.
- Argyle, M. (1978). Dinin Yedi Psikolojik Temeli (Çev. M. Dağ). *Eğitim Hareketleri* 23 (272-273). 7-13.
- Arıcı, A. (2005). *Ergenlerde Dinî Başa Çıkma Yöntemi Olarak Dua*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Arslan, H. (2007). *Epistemik Cemaat: Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Arslantürk, Z. (1995). *Kutsalın Dönüşü: Yeni Toplum Arayışları*. İstanbul: Ay Işığı Kitapları.
- Atalay, T. (2005). *İlköğretim ve Liselerde Dindarlık*. İstanbul: DEM Yayınları.
- Avcı, N. (2007). Üniversite Gençliğinin Bireysel ve Toplumsal Değerlere İlgi ve Bakışı: Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği. R. Kaymakcan, S. Kenan, H. Hökelekli, Ş. Arslan, M. Zengin (Ed.) *Değerler ve Eğitimi* içinde (ss. 819-821). İstanbul: DEM Yayınları.
- Aydemir, R. E. (2008). *Dindarlık ve Mutluluk İlişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Aydın, A. R. (1995). *Dinî İnkârın Psiko-Sosyal Nedenleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Aydın, M. (2003). Gençliğin Dini ve Ahlaki Değerleri, *Gençlik Dönemi ve Eğitimi II* içinde (ss. 243-256). İstanbul: Ensar Neşriyat.

- Ayten, A. (2004). *Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık İlişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bahadır, A. (2006). Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler. H. Hökelekli (Ed.) *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi İçinde* (ss. 307-368). İstanbul: DEM Yayınları.
- Bahadır, A. (2002). *İnsanın Anlam Arayışı ve Din: Logoterapik Bir Araştırma*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Balamir, F. (2008). *Karakoyunlu'da Sosyal ve Dini Hayat*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Bayraktar, M. M. (2007). *Gençlik Döneminde Görülen Bazı Psikolojik Belirtiler ve Din Eğitimi İlişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Bayyigit, M. (1989). *Üniversite Gençliğinin Dini İnanç, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma*. Basılmamış Doktora Tezi. UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Bayyigit, M. (2003). Gençliğin Dinî İnanç, İbadet ve Problemlerine Boylamsal Bir Bakış. Gençliğin Dinî ve Ahlakî Değerleri. *Gençlik Dönemi ve Eğitimi II* içinde (ss.221-241). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Beit-Hallahmi, B. & Argyle, M. (1997). *The Psychology of Religious Behaviour, Belief and Experience*. London & New York: Routledge.
- Berger, P. L. (2001). La Desecularisation du Monde: Un Point de Vue Global. In: P. L. Berger (Ed.) *Le Reenchantement du Monde* (pp. 5-36). Paris: Bayard.
- Berger, P. L. (2002a). Sekülerizmin Gerilemesi. A. Köse (Ed.) *Sekülerizm Sorgulanıyor* içinde (ss. 11-32). İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Berger, P. L. (2002b). Dinin Krizinden Sekülerizmin Krizine. A. Köse (Ed.) *Sekülerizm Sorgulanıyor* içinde (ss. 75-93). İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Bölükbaşı, Z. & Kılıçgil, E. (2004). Taekwondo ve Yüzme Branşlarındaki Bayan Sporcularının Dindarlık Boyutları. *Sportmetre: Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi II* (2), 61-72.

- Bréchon, P. (1998). Religion et Politique en Europe. P. Million (Sous La Direction De) *Religiosité, Religions et Identités Religieuses* (pp. 251-284). Grenoble: Université Pierre Mendès.
- Catalan, J. F. (1994). *L'homme et Sa Religion: Approche Psychologique*. Paris: Desclée de Brouwer.
- Çelik, C. (2002). *Şehirleşme ve Din*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Çelik, C. (2006). Kentsel Dindarlık: Kentlilik Tecrübelerinde Farklılaşan Dindarlıklar. Ü. Günay, C. Çelik (Ed.) *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi* içinde (ss. 81-111). Adana: Karahan Yayınları
- Çelik, E. (2005). *Fırat Üniversitesi Öğrencilerinde Ölüm Sonrası İnanç ve Teolojik Temelleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. FÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Çevik, Ş. (2006). Ölüm Düşüncesi ve Ölüm Ötesiyle İlgili İnanışlar. Lise Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. H. Hökelekli (Ed.) *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* içinde (ss. 405-445). İstanbul: DEM Yayınları.
- Davie, G. (1996a). Croire Sans Appartenir: Le Cas Britannique. In: G. Davie & D. Hervieu-Léger (Sous La Direction De). *Identités Religieuses en Europe* (pp. 175-194). Paris: La Découverte.
- Davie, G. (1996b). Contrastes dans L'héritage Religieux de l'Europe. In: G. Davie & D. Hervieu-Léger (Sous La Direction De). *Identités Religieuses en Europe* (pp. 43-62). Paris: La Découverte.
- Esed, M. (2010) *Yolların Ayrılış Noktasında İslam* (Çev. H. Karaman). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Eşer, H. (2005). *Üniversite Öğrencilerinde Dini İnanç ve Benlik Saygısı İlişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. UÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Fırat, E. (1977). *Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu*. Basılmamış Doktora Tezi. AÜ İlahiyat Fakültesi, Ankara.
- Frankl, V. E. (1988). *Découvrir un Sens à sa Vie avec la Logothérapie* (Traduit Par: C. J. Bacon & L. Drolet). Quebec: Les Éditions de l'Homme.
- Frankl, V. E. (1991). *İnsanın Anlam Arayışı* (Çev. S. Budak). Ankara: Edesos Yayınları.

- Frankl, V. E. (1994). *Duyulmayan Anlam Çığılığı: Psikoterapi ve Hümanizm* (Çev. S. Budak). Ankara: Öteki Yayınları.
- Glock, C. Y. (1982). Birleşik Devletler'de Dinsel Bir Uyanış Var mı? (Çev. E. Sinanoğlu). R. Boudon & P. Lazarsfeld (Ed.) *Toplum Bilimleri Sözlüğü* içinde (ss. 51-71). Ankara: Unesco Milli Komisyonu.
- Glock, C. Y. (1998). Dindarlığın Boyutları Üzerine (Çev., M. E. Köktaş). Y. Aktay, M. E. Köktaş (Der.) *Din Sosyolojisi* içinde (ss. 252-274). Ankara: Vadi Yayınları.
- Göcen, G. (2006). Dini İnanç ve İbadetin Kendini Gerçekleştirme ile İlişkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. H. Hökelekli (Ed.) *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* içinde (ss. 559-611). İstanbul: DEM Yay.
- Gülen, A. Y. (2007). *Kentleşme Sürecinde Dini Tutum ve Davranışların Değişimi. Ankara Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. GÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Güler, Ö. (2007). *Tanrı'ya Yönelik Atıflar, Benlik Algısı ve Günahkârlık Duygusu: Yetişkin Örnekleme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Gümüş, M. A. (2006). *Dini Kanaatler Açısından Üniversite Gençliğinde Kız-Erkek İlişkileri: Marmara Üniversitesi Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Günay, Ü. (1986). Modern Sanayi Topluluklarında Din I. *Erciyes Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, 51-52.
- Günay, Ü. (1987). Modern Sanayi Topluluklarında Din II. *Erciyes Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4, 29-58.
- Günay, Ü. (1999). *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*. İstanbul: Erzurum Kitaplığı.
- Günay, Ü. (2006). Dindarlığın Sosyolojisi. Ü. Günay, C. Çelik (Ed.). *Dindarlığın Sosyolojisi* içinde (ss. 1-59), Adana: Karahan Yayınları.
- Güngördü, M. (2001). *Allah'a Atfedilen Özellikler ile Depresyon Arasındaki İlişki Üzerine Bir Çalışma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- Gürses, İ. (2001). *Özgürlük ve Kölelik Arasında Din: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Sosyal Psikolojik Bir Araştırma*. Bursa: Arasta Yay.
- Güven, H. (2008). *Depresyon ve Dindarlık İlişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Güvendi, T. (2008). *Geleneksel Yapının Kırılma Sürecinde Dindarlık: Oğuzeli Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Hadden, J. K. (2002) Sekülerizmden Dönüş. A. Köse (Ed.) *Sekülerizm Sorgulanıyor* içinde (ss. 123-159). İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Hervieu-Léger, D. & Davie, G. (1996). Le Deferlement Spirituel des Nouveaux Mouvement Religieux. In: G. Davie & D. Hervieu-Léger (Sous La Direction De), *Identités Religieuses en Europe* (pp. 2969-289). Paris: La Découverte.
- Hervieu-Léger, D. (1990). Renouveaux Émotionnels Contemporains. In: F. Champion & D. Hervieu-Léger (Ed.) *De L'émotion en Religion: Renouveaux et Traditions* (pp. 217-248). Paris: Centurion.
- Hervieu-Léger, D. (1993). *La Religion Pour Mémoire*. Paris: CERF
- Hervieu-Léger, D. (1996). La Religion des Européens: Modernité, Religion, Secularisation. In: G. Davie & D. Hervieu-Léger (Sous La Direction De) *Identités Religieuses en Europe* (pp. 9-23). Paris: La Découverte.
- Hökelekli, H. (2005). *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- James, W. (1931). *L'expérience Religieuse: Essai de Psychologie Descriptive* (Traduit Par F. Abazit). Paris: Félix Alcan.
- Jung, C. G. (1958). *Psychologie et Religion* (Traduit Par M. Bernson & C. Cahen). Paris: Buchet & Chastel.
- Jung, C. G. (1996). *Problemès de L'âme Moderne* (Traduit Par Y. Le Lay). Paris: Buchet & Chastel.
- Kafalı, H. (2005). *Lise Öğrencilerinde Dini İnanç ve Tutumların Sosyal İlişkilere Etkisi: Ergani Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Kala, A. (2006). *18-25 Yaş Grubu Gençlerin Dini Tutum ve Davranışları. Kürtül Kasabası Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Karaca, F. (2000). *Ölüm Psikolojisi*. İstanbul: Beyan Yay.
- Karaca, F. (2003). *Gençlik ve Dinsel Yabancılaşma: Gençliğin Dini ve Ahlaki Değerleri, Gençlik Dönemi ve Eğitimi II* içinde (ss.137-160). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Karacoşkun, M. D. (2000). *İnanç-Davranış İlişkisi: Ampirik Bir Yaklaşım*. Samsun: Etüt Yayınları.
- Karaşahin, H. (2006). *Gördes ve Çevresinde Dini Hayat*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kaya, M. (1998). *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*. Samsun: Etüt Yayınları.
- Kayıklık, H. (2002). Bireysel Dindarlığın Psikolojik Kaynakları. *Dini Araştırmalar* 5 (13), 27-40.
- Kayıklık, H. (2003). *Orta Yaş ve Yaşlılıkta Dinsel Eğilimler*. Adana: Baki Kitabevi.
- Kayıklık, H. (2006). Değişen Dünyada Birey, Din ve Dindarlık. Ü. Günay, C. Çelik (Ed.) *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi* içinde (ss. 157-174). Adana: Karahan Yayınları.
- Keppel, G. (1992). *Tanrı'nın İntikamı: Din Dünyayı Yeniden Fethediyor* (Çev. S. Kırmız). İstanbul: İletişim Yay.
- Kimter, N. (1998). *Dini İnanç, İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi: Üniversiteli Gençler Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Kirman, M. A. (2005). *Din ve Sekülerleşme: Üniversite Gençliği Üzerinde Sosyolojik Bir Araştırma*. Adana: Karahan Yay.
- Konrad A. (1999). *Türk Gençliği 98: Suskun Kitle Büyüteç Altında*. Ankara: Kondrad Adenauer Vakfı Yay
- Koştaş, M. (1995). *Üniversite Gençlerinde Dine Bakış*. Ankara: TDV Yay.
- Köktaş, E. (1993). *Türkiye'de Dinî Hayat: İzmir Örneği*. İstanbul: İşaret Yay.
- Köse, A. (2001). Modernleşme-Sekülerleşme İlişkisi Üzerine Yeni Paradigmalar. *Liberal Düşünce*. 150-165.

- Köse, A. (2002). Sekülerden Kutsala Yolculuk. A. Köse (Ed.) *Sekülerizm Sorgulanıyor* içinde (ss. 123-222). İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Mehmedoğlu, A. U. (1999). *Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma: İstanbul Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Mehmedoğlu, A. U. (2006). Gençlik, Değerler ve Din. Y. Mehmedoğlu, A.U. Mehmedoğlu (Ed.) *Küreselleşme, Ahlak ve Değerler* içinde (ss. 251-319). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Onay, A. (2004). *Dindarlık, Etkileşim ve Değişim*. İstanbul: DEM Yayınları.
- Özay, M. (2007). *Sekülerleşme ve Din*. İstanbul: İz Yay.
- Özdoğan, Ö. (1995). *Dindarlıkla İlgili Bazı Faktörlerin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Pargament, K. I. (1997). *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*. New York: The Guilford Pres.
- Sherkat, D. E. & Ellison, C. G. (2004). Din Sosyolojisinde Son Gelişmeler ve Gündemdeki Tartışmalar (Çev. İ. Çapcıoğlu). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XLV* (1), 225-262.
- Stark, R. & Glock, C. Y. (1969). Dimensions of Religious Commitment. In: R. Robertson (Ed.) *Sociology of Religion* (pp. 253-261). New York: Penguin.
- Stark, R. (2002). Toprağın Bol Olsun Sekülerleşme. A. Köse (Ed.) *Sekülerizm Sorgulanıyor* içinde (Ss. 33-74). İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Şahin, A. (1999). *İlahiyat, Tıp ve Mühendislik Fakültelerinde Okuyan Öğrencilerde Dini Hayatın Boyutları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Şenel, M. (1998). *Ortaöğretim Gençliği Üzerinde Günah ve Tövbe Kavramı Üzerine Bir Alan Araştırması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Taplamacıoğlu, M. (1962). Yaşlara Göre Dinî Hayatın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket Denemesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 10*, 141-151.

- Tekin, F. (2005). *Stresle Başa Çıkmada Din Eğitiminin Rolü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Toktay, M. V. (2006). *Birecik'te Dini Hayat*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. HÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Ulu, M. (2006). *Üniversite Gençliğinin Dini İnanış ve Davranışları: Erciyes Üniversitesi Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Uysal, V. (1994). *Psiko-Sosyal Açından Oruç*. Ankara: TDV Yay.
- Uysal, V. (2006). *Türkiye'de Dindarlık ve Kadın*. İstanbul: DEM Yayınları.
- Vergote, A. (1966). *Psychologie Religieuse*. Bruxelles: Charles Dessart.
- Wach, J. (1995). *Din Sosyolojisi* (Çev. Ü. Günay). İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay.
- Weber, M. (1964). *The Sociology of Religion*. Boston: Beacon Press.
- Willaime, J. P. (1995). *Sociologie des Religions*. Paris: PUF.
- Willaime, J-P. (1996). Les Religions et L'unification Européenne. In: G. Davie & D. Hervieu-Léger (Sous La Direction De). *Identités Religieuses en Europe* (pp. 291-314). Paris: La Découverte.
- Yaman, A. O. (2008). *İstanbul Büyükçekmece'de Lise Öğrencilerinin Din Algısı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. GÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yaparel, R. (1987). *Yirmi-Kırk Yaş Arası Kişilerde Dinî Hayat ile Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yapıcı, A. & Kayıklık, H. (2005). Ruh Sağlığı Bağlamında Dindarlığın Öz Saygı ve Kaygı İle İlişkisi: Çukurova Üniversitesi Örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi* 3 (9), 177-206.
- Yapıcı, A. (2002). Dinî Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2), 75-117
- Yapıcı, A. (2004). *Din-Kimlik ve Ön Yargı: Biz ve Onlar*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Yapıcı, A. (2006a). Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1), 65-115.

- Yapıcı, A. (2006b). Algısal Açıdan Müslüman Kimliği ve Dindarlık. Ü. Günay, C. Çelik (Ed.) *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi* içinde (ss. 207-258). Adana: Karahan Kitabevi.
- Yapıcı, A. (2007a). *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Yapıcı, A. (2007b). Geleneksellik ile Modernlik Arasına Sıkışan Din Anlayışları ve Dindarlık. *DEM Dergi* 1 (2), 24-29.
- Yıldız, M. (1998). *Dini Hayat ile Ölüm Kaygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Yılmaz, S. (2006). *İlköğretim Okulları Öğretmenlerinin Din Algılarının Sosyolojik Tahlili: İstanbul-Bahçelievler Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

EK: TABLOLAR

Tablo 1.1. Türk Gençliğinin İslam İnanç Esaslarını Kabul ve Benimseme Düzeyi: Araştırma Bulguları ve Yüzdeler

Araştırmacı ve Yayın Yılı	Örneklemin Özellikleri			İslamî inanç esaslarını kabul ve benimseme düzeyi %				
	Örneklemin Seçildiği Alan	Yaş Grubu	Örneklem Sayısı	Allahın varlığı ve birliğine iman	Hz. Muhammed a) son peygamber b) her çağda model c) öğretilerine uymak d) Peygamberlere iman	Kuranı Kerim a) en son ilahi kitap, b) tek harfi bile değişmemiş c) kıyamete kadar geçerli evrensel bir kitap, d) anlatılanlar tamamen doğru ve gerçektir e) Kutsal kitaplara iman.	Melek, cin şeytan vb. gözle görülmeyen varlıkların varlığına iman	a) Ahiret inancı b) kabir azabı c) öldükten sonra dirilme, Cennet ve Cehennem varlığına iman
Kimter, 1998	DEÜ ve EÜ. İzmir (Ünv. Gençliği).	-	406	85.5	a) 83.0			a) 80.8
Şenel, 1998	İstanbul, (Çeşitli liseler)	16-20	217	96.3 (88.0+8.3)	a) 94.6	a+b) 96.4	96.8	a) 95.4
Arslantürk, 1998	Türkiye'deki Çeşitli Üniversiteler	18-28	1900	81.0				
Konrad Adenauer 1999	Ankara, İstanbul, İzmir, Antalya, Denizli, Edirne, Diyarbakır, Sivas, Gaziantep, Tokat, Trabzon (Genel)	15-27	2223	89.8				
Karacoşkun, 2000	Malatya, Bolu, Sivas, Mersin, Adana (Ünv. ve lise ögr. Kamu personeli)	15-35 (15-57)	380 (489)	93.4	a+d) 93.2	a+b+e) 89.1	91.8	a+c) 89.6
Güngördü, 2001	DEÜ ve EÜ. İzmir (Ünv. Gençliği)	17-30	152	78.8				

Akdoğan, 2002	Rize (Genel)	18-30 (18-61*)	227 (502)	96.6	-	-	-	-
Çelik, 2002	Konya (Genel)	18-30 (28-61*)	172 (406)	86.1	-	-	-	-
Bayyığıt, 2003	SÜ. Konya (Ünv. Gençliği)		2040	96.6	d) 92.4	e) 92.3	91.9	c) 91.9
Akdoğan, 2004	Trabzon (Genel)	18-30 (18-61*)	470 (1176)	98.0	-	-	-	-
Bölükbaşı & Kılıçgöl, 2004	Milli Takım Düzeyi Sporcular	12-29	100	90.7 (89.0+88.0+95.0)	a) 88.0	b+c) 72.0		a) 81.0
E. Çelik, 2005	FÜ. Elazığ (Ünv. Gençliği)	20-30*	381	-	-	-	-	b) 76.4
Kala, 2006	Kahramanmaraş Kürtül (Genel)	18-25	156	100.0	-	-	-	
Çevik, 2006	Bursa, Lise Öğr.	17-19	400	96.2	-	-	-	c) 88.5
Yılmaz, 2006	İstanbul, Bahçelievler (Genel)	20-39 (20-50*)	103 (295)	86.7	b) 74.5	a) 87.3	-	c) 87.3
Gümüş, 2006	M.Ü. (Ünv. Gençliği)	17-29*	428	96.5	a) 86.9	b) 86.2		c) 86.7
Ulu, 2006	EÜ. Kayseri (Ünv. Gençliği)	20-37	250	94.4	c) 89.5	c+d) 93.15	89.0	c) 92.7
Toktay, 2006	Şanlıurfa, Birecik (Genel)	17-35 (17-61*)	66 (160)	93.8	-	-	-	c) 91.4
Gülen, 2007	Ankara, Çankaya-Mamak (Genel)	18-32 (18-63*)	61 (160)	95.4	-	-	-	-
Balamir, 2008	Iğdir, Karakoyunlu (Genel)	17-25 (17-61*)	122 (407)	95.8	a) 96.8	c) 77.9	95.0	-

Güvendi, 2008	Gaziantep, Oğuzeli (Genel)	18-30 (18-60*)	189 (381)	-	b) 96.4	-	-	-
Yaman, 2008	İstanbul, Büyükçekmece	14-19	313	-	-	d) 88.8	84.0	c) 88.5
Ö. Güler, 2007	Bursa, Ankara, Samsun, Mersin, İstanbul (Genel)	23-39 (23-60)	371 (540)	98.1				

Tablo1.2. Üniversite Öğrencilerinin ve Diğer Gençlerin İslam İnanç Esaslarını Kabul ve Benimseme Düzeyleri: Birleştirilmiş Veriler

	Toplam Örneklem Sayısı	Toplam Araştırma sayısı	Allahın varlığı ve birliğine iman		Hz. Muhammed a) son peygamber, b) her çağda model c) öğretilerine uymak d) Peygamberlere iman		Kurani Kerim a) en son ilahi kitap, b) tek harfi bile değişmemiş, c) kıyamete kadar geçerli evrensel bir kitap, d) anlatılanlar tamamen doğru ve gerçektir e) Kutsal kitaplara iman		Melek, cin şeytan vb. gözle görülmeyen varlıkların varlığına iman		a) Ahiret inancı b) kabir azabı c) öldükten sonra dirilme, Cennet ve Cehennemin varlığına iman		TOPLAM
			n*	%	n	%	n	%	n	%	n	%	
Üniversite Öğrencileri	5657	8	8	89.61	6	88.83	5	86.55	3	90.90	7	85.59	-
Diğer Gençler	5470	15	12	94.40	4	90.58	4	87.60	3	91.93	5	90.22	-
Toplam	11127	23	20	92.49	10	89.53	9	87.02	6	91.42	12	87.52	89.60

- n: incelenen araştırma sayısı

Tablo 1.3. Gençlerin Kendi İfadeleriyle Genel Anlamda İnanma Düzeyleri: Araştırma Bulguları

Araştırmacı ve Yayın Yılı	Örneklemin Özellikleri			Kendilerini inançlı olarak Tanımlayanlar %
	Örneklemin Seçildiği Alan	Yaş Grubu	Örn. Sayısı	
Arıcı, A. (2005)	Bursa (Çeşitli Lise Öğrencileri)	14-19	400	94.3
Kirman, 2005	KSÜ ve KOÜ, K.Maraş-Kocaeli (Ünv. Gençliği)	-	384	96.5
Bahadır, 2006	Konya, Lise Öğr.	-	409	93.2
Bayraktar, 2007	YYÜ, Van (Ünv. Gençliği)	-	571	90.2
Kaymakcan, 2007	Aydın, Erzurum, Kayseri, Sakarya, Sivas, Lise Öğr.	15-18	901	97.8
Toplam			2665	(Ort %) 94,23

Tablo 2.1. Türk Gençliğinin Namaz Kılma, Oruç Tutma ve Dua Etme Düzeyi: Araştırma Bulguları ve Yüzdeler

Araştırmacı ve Yayın Yılı	Örneklem Özellikleri			İslamî İbadetleri İfa Düzeyi (%)			
	Örneklem Seçildiği Alan	Yaş Grubu	Örn. Sayısı	Günlük Namazlar	Cuma Namazı	Ramazan Orucu	Dua
Kimter, 1998	DEÜ ve EÜ. İzmir, Ün. Öğr.	-	406	Düzenli= 42.1	-	Düzenli= 74.6	Sık sık=89.2
Şenel, 1998	İstanbul, Kadıköy ve Üsküdar, Lise Öğr.	16-20	217	-	-	-	Sık sık= 65.4 Ara sıra=31.3 Nadiren= 2.5
KONRAD, 1999	Ankara, İstanbul, İzmir, Antalya, Denizli, Edirne, Diyarbakır, Sivas, Gaziantep, Tokat, Trabzon (Genel)	15-27	2223	Düzenli= 14.6 Bazen= 57.5		Düzenli= 69.4 Bazen= 21.3	Düzenli:= 59.3 Bazen =32.9
Karaoçkun, 2000	Malatya, Bolu, Sivas, Mersin, Adana (Ünv. ve lise öğr. Kamu Per.)	15-35 (15-57)	380 (489)	Düzenli= 22.7 Ara sıra= 26.5	Düzenli= 58.6	Sürekli= 68.7 Ara sıra= 20.1	Sık sık= 61.7 Ara sıra= 32.7
Apaydın, 2001	Ondokuz Mayıs Ün. Samsun, Ün. Öğr.	17-29*	315	Düzenli= 53.0	Düzenli= 69.2	Sürekli= 89.2 Ara sıra= 6.4	Sık sık= 80.3 Bağlama göre= 15.6
C. Çelik, 2002	Konya (Genel)	18-30 (28-61*)	172 (406)	-	-	-	Sık sık= 62.8 Bağlama göre= 30.1
Akdoğan, 2002	Rize (Genel)	18-30 (18-61*)	227 (502)	Düzenli= 40.8 Ara sıra= 40.7 Ramazanda= 6.7			

M. Aydın, 2003	Konya, İkokul ve Ünv. Mezunu Gençler		300	Düzenli= 37.0		Düzenli= 73.0	
Bayyigit, 2003	Selçuk Ünv. Konya, Ünv. Öğr.		2040	Düzenli=30.8 Bazen= 42.5	Düzenli= 63.2 Bazen= 24.8	Tamamını= 79.5 Bir kısmını= 15.4	
Akdoğan, 2004	Trabzon, Genel	18-30 (18-61*)	470 (1176)	Düzenli= 34.6 Ara sıra= 45.2 Ramazanda= 6.8	Düzenli= 70.1 Ara sıra= 23.5 Ramazanda= 1.5	Her yılı= 95.5 Bazı yıllar= 1.3 Bazı günler= 2.2	
Bölükbaşı & Kılıçgil, 2004	Milli Takım Düzeyi Sporcular	12-29	100			Düzenli= 52.0	
Yapıcı & Kayıklık, 2005	Çukurova Üniversitesi, Adana, Ünv. Öğr.	17-29	252	Düzenli:= 25.3 Zaman zaman= 53.0		Düzenli=73.6 Zaman zaman=14.4	Sık sık= 61.0 Bazen= 29.7
Arıcı, A. (2005)	Bursa, Çeşitli Lise Öğrencileri	14-19	400	-	-	-	Sık sık= 56.0 Ara sıra= 42.3
Tekin, 2005	Selçuk Üniversitesi, Konya, Ünv. Öğr.		1053	Devamlı= 36.0 Çoğu zaman= 17.2 Bazen= 25.5	Devamlı:= 64.7 Çoğu zaman= 17.5 Bazen= 8.4	Devamlı= 81.0 Çoğu zaman=9.5 Bazen= 4.5	-
Kala, 2006	Kahramanmaraş, Kürtül	18-25	156	Düzenli= 44.2 Genellikle= 21.1 Ara sıra= 19.2	91.7 (Düzeyi belirsiz)*	Tamamını= 92.9 Çoğunu= 5.7	-
Yılmaz, 2006	İstanbul, Bahçelievler	20-39 (20-50*)	103 (295)	Tamamı= 23.3 Çoğunlukla= 9.7 Ara sıra= 27.2	Düzenli= 67.0	Devamlı= 69.9 Ara sıra= 14.6	-
Ulu, 2006	Erciyes Ünv.	20-37	250	Düzenli:= 20.0 Düzenli değil= 40.0	Düzenli= 81.3	Düzenli:= 89.6 Ara sıra= 6.4	-
Gümüş, 2006	Marmara Üniversitesi, İstanbul,	17-29*	428	72.4 (Düzeyi belirsiz)*		Düzenli= 81.3	T= 94.4 (Düzeyi belirsiz)*
Toktay, 2006	Şanlıurfa, Birecik	17-35 (17-61*)	66 (160)	Devamlı= 22.9 Ara sıra= 34.3	Devamlı:= 46.7 Ara sıra= 26.7	Devamlı= 88.6 Ara sıra= 2.1	Devamlı= 60.0 Ara sıra= 40.0

Kaymakcan, 2007	Aydın, Erzurum, Kayseri, Sakarya, Sivas Lise ögr.	15-18	901	-	Her hafta= 12.6 Ayda bir= 41.7 Bazen= 28.5	-	Her gün= 79.4 Haftada bir= 2.6 Bazen= 17.0				
Bayraktar, 2007	Yüzüncü Yıl Üniv. Van, Üniv. Öğr.		571	Düzenli:= 41.3 Ara sıra=40.6		Düzenli= 79.9 Ara sıra= 11.7	Düzenli:= 63.2 Ara sıra= 31.0				
Yapıcı, 2007a	Çukurova Üniv. Adana, Üniv. Öğr.	17-32	634	Düzenli:=25.6 Zaman zaman= 50.9		Düzenli= 73.3 Zaman zaman= 8.9	Düzenli= 62.3 Zaman zaman= 33.4				
Balamir, 2008	Iğdır, Karakoyunlu	17-25 (17-61*)	122 (407)	Devamlı:= 36.6 Ara sıra= 26.8	Devamlı= 17.4 Ara sıra= 26.6	Devamlı:= 81.5 Ara sıra= 13.4					
TOPLAM		11786		Düzey	%	Düzey	%	Düzey	%	Düzey	%
				Düzenli	32.40	Düzenli	55.08	Sürekli	78.53	Sık sık	66.71
				Zaman zaman	42.25	Zaman zaman	33.20	Ara sıra	11.28	Ara sıra	31.01
				Toplam	74,65	Toplam	88.28	Toplam	89.81	Toplam	97.72

* Düzeyi belirsizler toplam içerisinde değerlendirilmemiştir.

Tablo2.2. Üniversite Öğrencileri ve Diğer Gençlerin Namaz Kılma, Oruç Tutma ve Dua Etme Düzeyleri: Birleştirilmiş Veriler

	Toplam Örneklem Say.	Toplam Araştırma	Günlük Beş Vakit Namaz				Cuma Namazı				Ramazan Orucu				Dua			
			Düzenli		Ara sıra		Düzenli		Ara sıra		Düzenli		Ara sıra		Düzenli		Zaman zaman (ihtiyaca bağlı)	
			n*	%	n*	%	n*	%	n*	%	n*	%	n*	%	n*	%	n*	%
Üniv. Öğrenci.	7947	14	9	32.98	7	42.31	5	67.40	2	25.35	11	76.61	8	12.16	6	69.61	5	28.48
Diğer Gençler	3839	9	8	31.75	7	42.18	5	42.76	4	37.12	7	81.54	6	10.10	6	63.82	6	33.12
Toplam	11786	23	17	32.40	14	42.25	10	55.08	6	33.20	18	73.53	14	11.28	12	66.72	11	31.01

n* = : İlgili araştırma sayısı

Tablo 2.3. Türk Gençliğinin Genel Anlamda İbadetleri İfa Düzeyi: Araştırma Bulguları

Araştırmacı ve Yayın Yılı	Örneklemin Özellikleri			Genel Anlamda İbadetleri İfa Düzeyi		
	Örneklemin Seçildiği Alan	Yaş Grubu	Sayı	Düzenli Olarak Yapanlar	Düzenli olarak Yapamayanlar / Fırsat buldukça Yapanlar	Toplam
Arslantürk, 1998	Türkiye'deki Üniversiteler	18-28	1900	18.0	41.0	59.0
Arıcı, A. (2005)	Bursa, Çeşitli Lise Öğr.	14-19	400	15.0	79.3	94.3
Avcı, 2007	SDÜ, Isparta Üniv. Gençliği	-	383	31.4	13.7	45.1
Kirman, 2005	KSÜ ve KOÜ Kahramanmaraş-Kocaeli, Üniv. Öğr.	-	384	18.1	42.5	60.6
Çevik, 2006	Bursa, Lise Öğr.	17-19	400	25.0	64.0	89.0
TOPLAM			3467	21.5	48.1	69.6

Tablo 3.1. Türk Gençliğinin Genel Dindarlık Düzeyi: Araştırma Bulguları

Araştırmacı ve Yayın Yılı	Örneklemin Seçildiği Alan	Yaş Grubu	Sayı	Dindarlık Ölçekleri	Ort. Puan	Ölçekten Alınabilecek En Yüksek Puan	% (Yaklaşık)
Kaya,1998	OMÜ, Samsun. Üniv. Öğr.	-	566	Dinî Tutum Ölçeği	129.2	155.0	83.3
Kimter, 1998	DEÜ ve EÜ- İzmir, Üniv. Öğr.	-	406	Dindarlık Ölçeği (İnanç, İbadet ve Dua Pratiği)	61.23	72.0	85.0
Şahin, 1999	SÜ, Konya, Üniv. Öğr.	17-27*	898	Dinî Hayat Ölçeği (İnanç, Davranış, Duygu, Bilgi Boyutları)	55.91	69.0	81.0
Yıldız, 1998	DEÜ, İzmir, Üniv. Öğr.	16-30*	555	Dinî Hayat Ölçeği	43.90	69.0	63.6
Mehmedoğlu, 1999	İstanbul (Genel)	17-30 (17-71*)	369 (862)	Dindarlık Ölçeği (İnanç, İbadet, Tecrübe, Bilgi ve Etki Boyutu)	102.42	132.0	77.5
Karaca, 2000	Erzurum, Meslek Grupları	16-39 (16-87)	372 (523)	Derüni Dinî Motivasyon Ölçeği	32.38	40.0	80.9
Güngördü, 2001	DEÜ ve EÜ, İzmir, Üniv. Öğr.	17-30	152	Spilka-Allport Tutum Ölçeği	89.66	140	64.0
Apaydın, 2001	OMÜ Samsun, Üniv. Öğr.	17-29*	315	Dinî Tutum Ölçeği	130.86	155.0	84.4
Onay, 2004	AÜ ve EÜ, Ankara ve Kayseri, Üniv. Öğr.	18-26	1149	Dinî Yönelim Ölçeği	55.27	72.0	76.7
Ayten, 2004	MÜ, İstanbul, Üniv. Öğr.	16-35	239	Dindarlık Ölçeği	62.89	76.0	82.7
Kafalı, 2005	Diyarbakır, Ergani Liseli gençler	-	349	Dinî Tutum Ölçeği	114.23	125.0	91.3
Atalay, 2005	Diyarbakır, Liseli Gençler	12-21	582	Dinî Hayat Ölçeği (İnanç, Duygu, Davranış ve Bilgi Boyutu)	52.44	69.0	76.0
Karşahin, 2006	Manisa, Gördes (Genel)	18-30 (18-61*)	160 (600)	Dindarlık Ölçeği (Teorik, Pratik, Ahlakî Ve Toplumsal Anlatım)	234.03	315.0	74.3
Küçükalp, 2006	ÜÜ, Bursa, Üniv. Öğr.	-	393	Dindarlık Ölçeği	4.23	5.0	84.6

Yapıcı, 2006a	ÇÜ Adana Ün. Öğr.	17-31	840	Dinin Etkisini Hissetme Ölçeği	47.50	68.0	69.8
Yapıcı, 2007a	ÇÜ Adana Ün. Öğr.	17-32	634	Dinin Etkisini Hissetme Ölçeği	50.21	68.0	73.8
Güven, 2008	İstanbul (Genel)	18-25 (18-85)	89 (305)	Dindarlık Ölçeği (İnanç, Duygu-Tecrübe, Etki, İbadet Boyutu)	14.61	16.0	91.3
Aydemir, 2008	Samsun, Bafra	20-35	254	Dindarlık Envanteri	110.72	125.0	88.5
Toplam örneklem sayısı			8322	Ort. Dindarlık Düzeyi %			79.38

Tablo 3.2. Üniversite Öğrencilerinin ve Diğer Gençlerin Dindarlık Düzeyi: Birleştirilmiş Veriler.

	Örneklem Sayısı	İlgili Araştırma Sayısı	Dindarlık Düzeyi % (yaklaşık)
Üniversiteli gençler	6147	11	77.17
Diğer Gençler	2175	7	82.86
TOPLAM	8322	18	79.38

Religious Life of Turkish Youth in the Process of Modernisation an Secularisation: A Meta-Analytical Evaluation

Citation / ©-Yapıcı, A. (2012). Religious Life of Turkish Youth in the Process of Modernisation an Secularisation: A Meta-Analytical Evaluation, *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity* 12 (2), 1-40.

Abstract- *The position, value and future of religion in many areas individual and social life initially, have been argued continuously in scientific circles. These arguments can be sum up in three main opinions. The former is classical secularisation theory. According to this in the result of secularisation process, either religion will be a thing of the past or withdraw from social life and politics to its original place, conscience. The second theory is return to religiousness once again. To this, it is not discussed that religion will be a thing of the past or withdraw from social life and politics to its original place, conscience. Religion, on the contrary, is more noticable in modern world. The third one is reconciliation theory. To this, secularisation influenced religion and religion influenced the secularisation, thus, both changed their firm tunes and converged on a common point called as "individual religiousness". It is possible to give many examples for those three opinions. In this study the answer of the question "what process has Turkey been passing through" is inquired from the point of the direction and density of religiousness of youth, using meta-analytical method. The data is limited between 1998-2008. Three groups of surveys are dealt with. The first group consisting of 28 surveys trying to determinate the degree of belief of youth has 13792 sample numbers. The second one consisting of 28 surveys trying to determinate the degree of devotional life has 15253 sample numbers. The third group consisting of 18 surveys analysing the degree of religiousness according to the scales of religiousness has 8322 sample numbers. According to the findings, Turkish youth's relation to institutional religion has been continuing vigorously. This means that secularisation theory, especially its rigid interpretation is invalid for Turkish youth, but its soft interpretation is in need of reform.*

Key words- *Institutional Religion, Individual Religion, Institutional Religiousness, Individual Religiousness, Morale/Spirituality, Modernity, Secularism, Return to Religiousness once again.*